

ORCID 0000-0003-4276-7819
УДК 364-78]-053.9

Олена Балдинюк

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується зростанням чисельності специфічної соціально-демографічної групи, яку складають люди похилого віку. Україна входить до 30 найстаріших країн світу. Як зазначається у Міністерстві соціальної політики, згідно з національним демографічним прогнозом, до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25 % загальної кількості населення, віком 65 років і старше – 18,4 %, у 2030 році – понад 26 % і понад 20 % відповідно» [4].

На Другій Всесвітній асамблеї з проблем старіння (Мадрид, 2002 рік) було визнано, що постаріння населення є глобальною соціально-демографічною проблемою всього світу у всіх аспектах його існування: традиційно-національному, фінансово-економічному, політичному, морально-етичному. Останні демографічні дані показують, що сьогодні кожна десята людина у світі має вік за 60 років і старше, а за прогнозами до 2050 р. у цьому віці буде вже кожна п'ята людина [5].

За даними Державної служби статистики України, кожен 5-й мешканець – це особа похилого віку, шоста їх частина – самотні люди. Половині із самотніх людей потрібна допомога в повсякденному житті, особливо сьогодні, коли для багатьох пенсіонерів основним джерелом існування є пенсія, розмір якої не забезпечує нормального життя. Понад 80 % із них вимушені жити за «межею бідності», отримуючи мізерну пенсію, що аж ніяк не може забезпечити достойної якості життя.

У зв'язку з цим зростає актуальність теоретичних і методологічних проблем соціальної роботи з літніми людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових робіт засвідчує, що в літературі останніх років актуальними є дослідження, що стосуються специфіки соціальної роботи з людьми

похилого віку (І. Зверева, А. Капська, Л. Тюття, Е. Холостова). Значна когорта науковців досліджують технології соціально-педагогічної роботи (Б. Алмазов, Н. Гарашкіна, Л. Мардахаєв), розглядають питання організації соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку (Н. Басов, В. Фокін, Н. Шмельова та ін.). Напрями соціальної роботи з людьми похилого віку представлені у дослідженнях А. Капської, М. Лукашевич, Т. Семігіної, В. Яценко та ін.

Мета статті – розкрити особливості соціальної роботи з людьми похилого віку.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства, формування нових підходів до роботи з різними категоріями населення важливе місце посідає соціальне обслуговування людей похилого віку.

Саме поняття «люди похилого віку», або «літні люди» асоціюється з настанням пенсійного віку, який становить 55 років для жінок і 60 – для чоловіків.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), населення віком від 60 до 74 років визнано людьми похилого віку, від 75 до 89 років – старечим, від 90 років і старше – віком довгожителів [6, с. 17].

Говорячи з позиції фізіології, виділяють три групи літніх людей: «молоді старі» (60–64 роки), «середні старі» (65–75 років), «найстаріші» (старші 74 років) [12, с. 111].

З позиції соціальної роботи пропонується така класифікація: від 61 року до 74 років – люди похилого віку; від 75 до 90 років – старечий вік; від 90 років – категорія довгожителів [9, с. 129].

Після виходу на пенсію у людини відбувається зміна соціального статусу, а відповідно – і покладання на себе іншої ролі. Такі люди відчувають значну психологічну суперечність, що виражається в тому, що, з одного боку, вони поки ще активні та потрібні всім, а потім їх чекає

різка втрата соціальної активності та самотність. Основне завдання, яке постає перед людиною похилого віку, – прийняти свій життєвий шлях. Якщо це не відбувається, то у літньої людини починають переважати негативні емоції, песимістичні життєві установки, що в кінцевому результаті може призвести до зниження якості життя.

За І. Коном, виділяють такі типи пристосування до старості:

- 1) конструктивне ставлення людини до старості;
- 2) відношення залежності;
- 3) оборонне ставлення;
- 4) ставлення ворожості до оточення;
- 5) ставлення ворожості людини до самої себе [7, с. 304].

Учені виділяють фактори, що впливають на процес довголіття:

- худорлява статура;
- низький рівень артеріального тиску;
- низький рівень глюкози в сироватці крові;
- низький рівень холестерину в сироватці крові;
- помірне вживання алкоголю;
- відсутність тютюнопаління;
- значна сила кисті;
- вищий рівень освіти;
- наявність сім'ї [10].

Нерідко людей похилого віку сприймають крізь призму стереотипів.

До *негативних* можна віднести такі:

- більшість літніх людей бідні;
- не можуть зводити кінці з кінцями через інфляцію;
- мають проблеми з житлом;
- зазвичай немічні та хворі;
- літні люди не є політичною силою і потребують захисту;
- погано справляються з роботою;
- ефективність, продуктивність, мотивація, вміння сприймати новизну, творча активність нижчі, аніж у молодих працівників;
- ймовірність нещасних випадків у літніх людей вища, ніж в інших;
- у літніх людей знижуються інтелектуальні здібності, погіршується пам'ять, майже відсутня здатність до навчання;
- більшість літніх людей живуть в умовах соціальної ізоляції і страждають від самотності.

Позитивні стереотипи:

– літні люди є потенційною політичною силою, вони голосують і беруть участь у політичному житті, вони міцно переконані у своїх поглядах на політичні ідеали;

– вони добрі та доброзичливі;

– більшість із них відрізняється життєвим досвідом і мудрістю, вони цікаві у спілкуванні;

– більшість літніх людей характеризується щирістю і добротою до своїх дітей та онуків [1, с. 3-4].

До основних проблем, що постають перед людьми похилого віку, можна віднести важке матеріальне становище, незадовільний стан здоров'я, низький рівень якості медичних послуг, байдуже ставлення близьких. У зв'язку із зайнятістю дітей, розривом сімейно-родинних відносин, літні люди часто залишаються наодинці зі своїми невирішеними проблемами та змушені звертатися за допомогою до соціальних служб.

На думку Є. Холостової, люди похилого віку можуть стикатися з такими проблемами:

– переживання, викликані різного роду втратами (фізичної активності, слуху, зору, смерті близької людини);

– зміна психіки (внаслідок розчарування, відторгнення);

– зниження психологічних здібностей та можливостей людини на фоні гострих захворювань, психічні хвороби; вияв у гіпертрофованому вигляді почуттів заощадливості, скупості;

– сексуальні проблеми (імпотенція, пізні кохання, вдівство);

– наслідки зловживання алкоголем (порушення загального здоров'я, розумова відсталість, деградація особистості);

– низька матеріальна забезпеченість (жебрацтво, приниження, почуття незатребуваності);

– погане поводження з людьми похилого віку (соціальна ізоляція, фінансові зловживання, зневага, занедбаність) [8, с. 170-171].

Припинення активної трудової професійної діяльності, звуження кола спілкування, фізична слабкість викликають незворотний комплекс психологічних, ціннісних, мотиваційних змін, що, у

кінцевому результату, призводить до виникнення нового життєвого ритму літньої людини.

Тому одне з головних завдань, що постають перед соціальними працівниками, – допомогти літнім людям подолати труднощі адаптації до нового періоду життя.

Розглянемо, як здійснюється соціальний захист людей похилого віку в розвинених країнах.

Так, у Швеції для обслуговування людей похилого віку створено «Будинки сервісу» у вигляді квартир, у яких група літніх людей, незалежно від спорідненості, проживає спільно. У цих квартирах або в безпосередній близькості перебуває персонал, який цілодобово може надавати допомогу.

Окрім цієї форми, також існує соціальна система допомоги людям похилого віку на дому. Після відповідної перевірки літній людині надається допомога у прибиранні, готуванні їжі, особистому догляді, покупці продуктів. Лікування на дому здійснюється медичними сестрами, доглядальницями, лікарями, які працюють у певній лікарні чи поліклініці, до якої «прикріплені» їхні пацієнти [14, с. 356].

Ефективна система соціального захисту людей похилого віку діє в Японії. Зростання кількості нуклеарних сімей, пізні шлюби, низька народжуваність призвели до зниження можливості догляду за літніми людьми в домашніх умовах. У зв'язку з цим, починаючи з середини 80-х років ХХ століття, у державі розпочалась реалізація «Золотого плану», до якого активно підключились органи місцевого самоврядування. Було взято курс на збільшення кількості спеціалізованих закладів, у яких здійснюється утримання та лікування людей, які не можуть самостійно себе обслуговувати; відкриття стаціонарних пунктів надання допомоги, а також будівництво недорогих будинків престарілих для літніх людей із низькими матеріальними доходами [3, с. 5].

У Сполучених Штатах Америки для людей похилого віку, які проживають поза сім'єю, діють притулки сімейного типу. Такі будинки обслуговують, головним чином, три категорії населення: психічно хворих, розумово відсталих, старих і хворих людей.

Такі установи є чимось середнім між державним притулком і сім'єю.

Основні характерні риси таких установ:

1. допомога надається приватною особою, яка надає свій будинок, але не є родичем;
2. за певну платню літній людині надається кімната, соціальний захист і допомога, а також необхідні ліки;
3. притулок повинен бути невеликим, аби створити теплу родинну атмосферу;
4. спостереження і контроль здійснюється професіоналами зі штату агентства, яке керує цією програмою по обслуговуванню літніх людей [13, с. 125].

Також у США для людей похилого віку, які перебувають у складній життєвій ситуації, діють спеціальні національні програми:

1. служби із захисту літніх людей (Protective Services for the Elderly);
2. Програма літнього пенсіонера-волонтера (ПЛПВ) (Retired Senior Volunteer Program);
3. фостерна програма літніх батьків (Foster Grandparent Program);
4. Корпус обслуговування пенсіонерів (Service Corps of Retired Executives);
5. центри для громадян похилого віку (Senior citizen Centers);
6. проекти по догляду за будинками престарілих (Housing projects for the elderly);
7. програми з харчування, «їжа на колесах» (Nutrition Programs. Meal on Wheels);
8. Будинок сестринського догляду з адвокатськими послугами (Nursing Home Ombudsman Program);
9. телефон соціально-психологічної допомоги (Telephone Reassurance Programs);
10. спеціальна програма зменшення федеральних податків (Special Federal Income Tax Reductions);
11. надання пільг на проїзд у транспорті (Special Tax Rates);
12. програми вибору в громаді (Community Options Programs);
13. програми міжпоколінь (Intergenerational Programs);
14. хоспісні програми (Hospice Programs) [2].

На сьогодні в Україні проблема покращення соціального обслуговування та забезпечення достатнього рівня життя людей похилого віку посідає вагоме місце в системі соціального захисту населення.

Існує необхідність у розробці та реалізації підходів, форм і методів соціальної роботи з літніми людьми з урахуванням специфіки їхнього віку.

Соціальні працівники при роботі з цією категорією повинні знати психологічні, медичні та соціальні особливості людей похилого віку.

Основними напрямками соціальної адаптації та соціального захисту людей похилого віку повинні стати пенсійне, побутове, житлове, медичне та психологічне забезпечення.

Основними завданнями соціальної роботи з людьми похилого віку є:

- організація довготривалого догляду для тих, хто його потребує;
- надання можливостей людям похилого віку реалізовувати свої здібності, брати участь у громадській діяльності;
- сприяння адаптації особистості до нових умов, відшукувати чи не задіяні на попередніх етапах життєвого шляху ресурси [8, с. 174].

Робота з людьми похилого віку здійснюється на макро- та мікрорівнях:

макрорівень – формування соціальної політики з урахуванням інтересів людей похилого віку, створення пенсійних та інших фондів підтримки, формування комплексної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування;

мікрорівень – вивчення умов життя людей похилого віку, рівня та якості надання їм соціальної допомоги [15].

Соціальна робота з людьми похилого віку здійснюється у таких напрямках:

- соціальне забезпечення, соціальна допомога, створення необхідних матеріальних і фінансових умов для підтримання нормальної життєдіяльності;
- догляд і соціальна допомога у стаціонарних установах Міністерства праці і соціальної політики;
- соціальна робота з людьми похилого віку в територіальних центрах і відділеннях денного перебування;
- догляд і соціальна підтримка вдома.

У місті Умань Черкаської області, з метою якісного надання соціальних послуг самотнім непрацездатним людям похилого віку, діє три стаціонарні відділення Будинку ветеранів для постійного або тимчасового проживання, в яких нараховується 100 ліжок-місць.

Основними завданнями закладу є: створення сприятливих умов проживання та самообслуговування людей літнього віку; здійснення соціально-побутової та медичної допомоги; надання допомоги з питань пенсійного забезпечення та надання інших соціальних виплат; надання житлової площі, приміщень для організації лікувальних, культурно-побутових заходів; сприяння в отриманні консультативної допомоги.

Інноваційними формами соціальної роботи з людьми похилого віку є створення в Умані клубів за інтересами, метою яких є підтримка активної життєдіяльності пенсіонерів. Серед них:

- ансамбль «*Катюша*», до якого увійшли діти війни і який виступає з концертами в різних мікрорайонах міста;
- клуб «*Оптиміст*», що проводить тематичні вечори, присвячені знаменним датам та знаменитим людям нашої епохи. Члени клубу навчаються виготовляти поробки з паперу, повітряних кульок, прикрашати святкові столи і т.д.;
- клуб «*Калинонька*» члени якого організовують культурні заходи для жителів міста та займаються волонтерською діяльністю;
- клуб «*Надвечір'я*», який щомісяця для пенсіонерів проводить засідання, на які запрошуються керівники підприємств та організацій міста. Стало доброю традицією на засіданнях клубу вітати шлюбні пари із 50-річчям подружнього життя;
- ансамбль ветеранів війни та праці «*Гармонія*», що створений для задоволення спільних інтересів членів ансамблю, участі у відродженні та розвитку духовних, культурних та соціальних цінностей. Члени колективу займаються волонтерською діяльністю.

Працює *університет третього віку «Дивосвіт»*, 10 слухачів навчається на факультеті інформатики та обчислювальної техніки. На інших факультетах навчається 65 осіб.

Для підтримки активного довголіття серед пенсіонерів, інвалідів у місті проводяться вечори відпочинку до всіх святкових дат. Проведено 12 заходів, у яких взяло участь понад 2 тис. громадян. Це засідання клубу «Надвечір'я», благодійний бал «Кохання. Весна», обрядові свята, виставки з народно-прикладного мистецтва, зустрічі з відомими людьми міста тощо [11].

Висновки. Отже, знання потреб літніх людей необхідне для визначення оптимальних форм роботи з ними та вибору тих видів соціальних послуг, яких вони особливо потребують. У зв'язку з цим подальший розвиток соціальної роботи з людьми похилого віку повинен бути спрямований на підвищення якості та розширення спектру послуг, зокрема, у сфері профілактики і соціально-медичного забезпечення; на створення умов у суспільстві, щоб люди похилого віку якомога довше зберігали свій соціальний статус, залишалися активними й корисними членами суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко И. Н. Социальная сплоченность и забота об интересах пожилых людей // Социальная работа. 2008. – №3. – С. 3–9.
2. Боровикова Я. В. Опыт общественных организаций и объединений Соединенных Штатов Америки, работающих с пожилыми людьми / Я. В. Боровикова // Власть. – 2015. – № 11. – С. 205– 209.
3. Георгиев Ю. На пути к стареющему обществу / Ю. Георгиев // Япония сегодня. – 2006. – № 8. – С. 5.
4. Демографічні тенденції в Україні потребують комплексного підходу на державному рівні / Міністерство соціальної політики України. 29 січня 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html>
5. Доклад второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения. Мадрид, 8–12 апреля 2002 года. – ООН, А/CONF.197/9, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.socpolitika.ru/files/5485/ageing_report_as.pdf
6. Здоровье пожилых : доклад комитета экспертов ВОЗ. – Женева : ВОЗ, 1992.
7. Кон И. С. Постоянство личности: мифилиреальность? // Хрестоматия по психологии / Под ред. А. В. Петровского. – М., 1987.

8. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): Навчальний посібник. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – 341 с.

9. Российская энциклопедия социальной работы : в 2 т. / под ред. А. М. Панова, Е. И. Холостовой. – М. : Ин-т соц. работы, 1997. – Т. 2. – 406 с.

10. Снегірьов П. Особливості лікування людей літнього віку: навздогін VI Національному конгресу геронтологів і гериатрів України / П. Снегірьов. [Текст] / Л. В. Бевзюк, Л. М. Ена // Український медичний часопис. – 2016. – № 6. – С. 21–25.

11. Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради. [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://umanupszn.gov.ua>

12. Утеєва Э. Н. Методологические подходы к адаптации пожилых людей / Э. Н. Утеєва // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. Социальные науки [Н. Новгород]. – 2008. – № 1 (9). – С. 111–117.

13. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми: Учебное пособие. – 2-е изд./ Е. И. Холостова. – М.: Издательско-торговая корпорация. «Дашков и К°», 2003. – 296 с.

14. Шайдукова Л. Д. Социальная работа с пожилыми людьми. Новаторский российский и зарубежный подход // Международный научный журнал «Инновационная наука». – №9. – 2016. – С. 355–357.

15. Шевчук Н. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку // Освіта регіону – №3, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/article/597>

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bondarenko Y. N. Sotsyal'naya splochnost' y zabota ob ynteresakh pozhylykh lyudey // Sotsyal'naya rabota. 2008. – №3. – S. 3– 9.
2. Borovykova YA. V. Opyt obshchestvennykh orhanyzatsyy y ob"edynenyu Soedynennykh Shtatov Ameryky, rabotayushchykh s pozhylymy lyud'my / YA. V. Borovykova // Vlast'. – 2015. – № 11. – С. 205–209.
3. Heorhyev YU. Na puty k stareyushchemu obshchestvu / YU. Heorhyev // Yaponyya sehodnya. – 2006. – № 8. – S. 5.
4. Demohrafichni tendentsiyi v Ukrayini potrebuyut' kompleksnoho pidkhdou na derzhavnomu rivni / Ministerstvo sotsial'noyi polityky Ukrayiny. 29 sichnya 2018. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html>

5. Doklad vtoroy Vsemyrnoy assambley po problemam starenyya. Madryd, 8–12 aprelya 2002 hoda. – OON, A/CONF.197/9, 2002. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.socpolitika.ru/files/5485/ageing_report_as.pdf

6. Zdorov'e pozhylykh : doklad komyteta ékspertov VOZ. – Zheneva : VOZ, 1992.

7. Kon Y.S. Postoyanstvo lychnosti: myfilyreal'nost'? // Khrestomatyya po psykholohyy / Pod red. A. V. Petrovskoho. – M., 1987.

8. Lukashevych M. P., Semyhina T. V. Sotsial'na robota (teoriya i praktyka): Navchal'nyy posibnyk. – K. : IPK DSZU, 2007. – 341 s.

9. Rossyyskaya éntsyklopedyya sotsyal'noy raboty : v 2 t. / pod red. A. M. Panova, E. Y. Kholostovoy. – M. : Yn-t sots. raboty, 1997. – T. 2. – 406 s.

10. Snyehir'ov P. Osoblyvosti likuvannya lyudey litn'oho viku: navzdohin VI Natsional'nomu konhresu herontolohiv i heriatriv Ukrayiny / P. Snyehir'ov. [Tekst] / L. V. Bevzyuk, L. M. Ena // Ukrayins'kyy medychnyy chasopys. – 2016. – № 6. – S. 21–25.

11. Upravlinnya pratsi ta sotsial'noho zakhystu naselennya Umans'koyi mis'koyi rady. [Elektronnyy resurs]. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://umanupszn.gov.ua>

12. Uteeva É. N. Metodolohycheskye podkhody k adaptatsyy pozhylykh lyudey / É. N. Uteeva // Vestn. Nyzhehor. un-ta ym. N. Y. Lobachevskoho. Ser. Sotsyal'nye nauky [N. Novhorod]. – 2008. – № 1 (9). – S. 111–117.

13. Kholostova E. Y. Sotsyal'naya robota s pozhylymy lyud'my: Uchebnoe posobyе. – 2-e yzd. / E. Y. Kholostova. – M.: Yzdatel'sko-torhovaya korporatsyya «Dashkov y K°», 2003. – 296 s.

14. Shaydukova L. D. Sotsyal'naya robota s pozhylymy lyud'my. Novatorskyi rossiyskiy y zarubezhnyy podkhod // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Ynnovatsyonnaya nauka». – №9. – 2016. – S. 355–357.

15. Shevchuk N. Spetsyfika sotsyal'noyi roboty z lyud'my pokhyloho viku // Osvita rehionu – №3, 2011. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.social-science.com.ua/article/597>